

YAPISALCI EDEBİYAT TEORİSİ

İsmet EMRE

Gerek düşünce biçimi gerekse bir sanatsal faaliyet olarak modernleşme neredeyse hayatın her alanına yönelik yeni düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemelerin çıkış noktası ise kendisinden önceki süreçte ortaya çıkmış düşünce kalıplarının yerine yeni bir sistem kurmaktır. Kurulması planlanan bu sistem, birinci derecede insan merkezli olacak ve rasyonel bir zemine oturacaktır. İnsan merkezilik ve aklın öncülüğüne sığınmışlık, nihai kertede modernleşmenin de sonrasında ortaya çıkan modernizmin de vazgeçilmez iki ögesidir. İnsanı, Tanrı'nın bağlamından kopararak merkeze yerleştiren bu anlayış; öteki organları da beyne tabi kılarak aklı, galaksinin merkezine oturtmuştur. Üstelik bu durum; modern düşüncenin oluşturduğu bütün sistemleri etkilemiş, üretim tüketim ilişkilerinin değişmez paradigması olmuştur. Elbette bu, modernizmin ontolojisi kadar ortaya çıkardığı metodoloji bakımından da böyledir. Modernist düşüncenin metodolojisi olarak ortaya çıkan yapısalcılık genel kabule uygun biçimde yapıyı esas addedip onun dışındaki besleyici bütün mekanizmaları ya ona tabi kılmış yahut da onu büsbütün yok sayarak onunla ilişkisini kesmiştir.

Modernizmin ortaya çıkardığı yapısalcılık bir yöntem olarak sosyal bilimlerin ve sanat ile edebiyat çalışmalarının önemli bir kısmını işgal eden yöntemlerden biridir. Problem çözmeye yapıyı esas alarak onun dışındaki etkenleri ya hiç görmeyen yahut işlevlerini mümkün mertebe aza indirgeyen yapısalcılık, edebî metin çözümlerinde özellikle metin merkezli bakışların kendisinden yararlandığı önemli bir bakış açısı getirmiştir. 20. yüzyılın başında öğrencilerinin notlarını derleyip topladığı Ferdinand de Saussure'ın *Genel Dilbilim Dersleri*'nden ilham alan ve yapısal dil biliminin bir devamı sayılması gereken yapısalcılık teorisi; 1960'lı yıllardan itibaren

Michel Foucault, Jacques Derrida ve Roland Barthes ile Tzvetan Todorov'un yaptığı çalışmalarla güçlenmiş, sosyal bilimlerin pek çok alanında olduğu gibi edebiyat bilminde de ciddi çalışmalar ortaya koymuştur.

Modernleşmenin ilham verdiği yapısalcılık, müessiri devre dışı bırakıp esere yönelmenin yöntemidir. Modern düşünce nasıl insana dikkat kesilip onun yaratıcısını gölgeleştirmiş, ikincil değere düşürmüştü yapısal yöntem de yapıyı oluşturan sanatçıyı devreden çıkararak dikkatini yapının kendisine vermiştir. *Analitik Psikoloji* adlı kitabının ön sözünde Carl Gustav Jung, edebiyat eserini çiçeğe benzeterek bir çiçeğin değerlendirilmesinde elbette havanın, suyun, toprak ve ışığın da dikkate alınması gerektiğine ama çiçeğin bunlardan tamamen farklı bir organizasyon olduğuna dikkat çekmiş ve buradan hareketle çiçek dışındaki bütün mekanizmaları ancak çiçeğin niteliğini dönüştüren öğeler olarak kabul etmiştir. Yapısalcılık metodolojisi de eser söz konusu olduğunda onun yaratıcısı, oluşum koşulları, yaratılma süreçleri gibi öğeleri ancak "ikinci dereceden" mekanizmalar olarak görür ve bakışı tamamen yapıya yöneltir. Böylece kendiliğinden art zamanlılık, yerini eş zamanlılığa; tarihsel bağlam ise yerini metnin iç öğelerine terk etmiş olur.

Edebiyatta yapısalcılık, yazarın dünyasından ziyade edebî metnin dünyasına kulak kesilir. Bu anlayışa göre, "edebî tenkitçinin takip edeceği en doğru yol, genellikle romancının dünyasından daha dağınık kendi gerçek ve hayalî dünyamızdan ziyade, romanda yaratılmış olan dünyaya bakmaktır. Dünyası, bizimkinden farklı düzen ve ölçülere göre kurulmuş olsa da eğer bu dünya, sınırlı olmakla beraber geniş bir hayat görüşünün gerektirdiği evrensel unsurları içine alıyor, derin ve önemli konuları kapsıyor ve olgun bir adamın düşünce sistemini yansıtıyorsa böyle bir romancıya büyük bir romancı demekle yetiniriz."¹ Görüldüğü gibi, yazardan hareketle metne gitme ve metin çözümlemesi yapma yerine metne belli bir kıymet ölçüsü biçerek yazarına ulaşma yöntemi yani metin merkezli bir bakış açısı ayan beyan ortadadır. Böylece yapısalcılığın göz önünde bulundurduğu birinci dereceden malzemenin eser olduğu ve eserin mahiyetinin yazarın niteliği konusundaki fikri besleyici asıl gerekçeleri oluşturduğu düşüncesi kendiliğinden belirginlik kazanır. Sadece bu da değil ama. Metin çözümlemesinde, metnin doğasına katkı veren gelenek de türe özgü birikim ve tortulaşma ile yazarın biyografisi de kendiliğinden silikleşmiş olur. Edebiyat dünyası sisteminin güneşi olarak merkeze eser yerleşir ve onun ışığı takip edilerek öteki unsur-

1 Austin Warren - Rene Wellek, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Çev. Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 294.

lara ulaşılır. Edebiyat dünyasının topoğrafyasını çıkarmanın birincil aktörü edebiyat metni olur. Yazar, edebiyat hayatı, edebiyat dünyası, basım, yayım ve dağıtım ilişkileri, okuyucu profili gibi öğelerin hepsinin merkezinde yer alan edebiyat eseri; bunların hepsinin varlık gerekçesi olmakla kalmaz aynı zamanda onların meşru gerekçesi olarak hepsini birden araçlaştırmış da olur. Bu, yapısalcılığın kendisinden önceki bakış açılarına ama özellikle biyografik karakterli yöntemlere vurduğu en büyük darbedir. Haddizatında böylesi bir bakış, edebiyat eserinin oluşturucusu konumundaki yazarı tahattan indirmekle kalmaz onu, eserin varoluşunda aracı bir mekanizmaya dönüştürmek suretiyle büsbütün silikleştirir de. Bunun kaçınılmaz sonucu elbette yazarın söyledikleriyle eserin söyledikleri çeliştiğinde kulak verilecek olanın, yargısına güvenilecek ve nihai aşamada kayda geçirilecek olanın eserin cümleleri olduğudur. Yazar, eserin edilgin bir üyesidir buna göre.

Berna Moran'a göre yapısalcılık yöntemi: "Yüzeydeki birtakım fenomenlerin altında, derinde yatan bazı kuralların ya da yasaların oluşturduğu bir sistemi (yapıyı) aramaktır. Önemli olan şu: Sistemdeki birimler kendi başlarına bir anlam taşımazlar, sistem içinde birbirleriyle bağıntıdır onlara anlam kazandıran, çünkü ancak o zaman bir sistemin parçası olarak ele alınabilirler."² Berna Moran; yapısalcılığın sadece yapıyı çözmeye ve anlamaya yönelik bir yaklaşım olmasından dolayı metin dışı öğelerin değerlendirilmesini, çözümlenmesini reddettiklerini de sözlerine ekler. Bir sistem olarak edebiyat metni, ancak parçaların her birinin doğasının tanınması ve bu doğanın öteki parçaların doğasıyla yaptığı karşılaşmadan arta kalanları bilmekle anlaşılır hale gelecektir. Metnin yüzey yapısı, tıpkı insan yüzü gibi belli bir önyargı oluşturur elbette ama metnin gerçek söylemini ortaya çıkarmak için mutlaka derin yapıya nüfuz etmek gerekecektir. Belki biraz da bundan dolayıdır ki Moran, yapısalcı teoriye inanan edebiyat bilimcilerin dört ana maddede uzlaştıklarını ifade eder ve bu maddeleri şöyle sıralar:

"1. Edebiyat incelemesi tek tek yapıtların yorumlanması ya da değerlendirilmesi değil, edebiyat yapıtlarının tümünün uyduğu sistemin araştırılması demektir.

2. Bundan ötürü, edebiyatın tarih içindeki gelişimi bir yana bırakılarak, her şeyden önce eş zamanlılık içinde incelenmesi gerekir.

2 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, Cem Yayınevi, İstanbul (tarihsiz), s. 167.

3. Edebiyatın eş zamanlılık içinde, kendi başına bağımsız bir yapı olarak incelenmesi ise, yapıyı oluşturan öğelerin birbirleriyle olan bağıntılarının, yani işlevlerinin saptanması demektir.

4. Bunu yapmak için de, dilbilimdeki 'söz'e tekabül eden somut edebiyat yapıtlarından yola çıkarak bunların uyduğu sisteme (dil'e) ulaşmak şarttır; çünkü sistem ile tek tek yapıtlar arasındaki bağıntı, dilbilimde dil ile söz arasındaki bağıntının benzeridir."³ Yapısalcılığa dair buradan çıkarılacak sonuç açıktır. Edebiyat biliminin yapması gereken şey, birinci dereceden edebiyat eserine yönelmek, her bir edebiyat eserinin doğasını ortaya çıkarmak için onun derin yapısına nüfuz etmek ve nihai aşamada edebiyat eserlerinin hepsinin tabi olduğu bir gramer oluşturmak..."

Tahsin Yücel'in yapısal metodoloji konusundaki yaklaşımı biraz daha ayrıntılı gibi görünmektedir. Altı maddede ele aldığı yapısalcılığın doğasından ziyade yöntemine odaklanan yazar, bu özellikleri şöylece sıralar:

"1. Ele alınan nesnenin 'kendi başına ve kendi kendisi için' incelenmesi;

2. Nesnenin kendi öğeleri arasındaki bağıntılardan oluşan bir 'dizge' olarak ele alınması;

3. Söz konusu dizge içinde her zaman işlevi göz önünde bulundurma ve her olguyu bağlı olduğu dizgeye dayandırma zorunluluğunun sonucu olarak nesnenin art süremlilik içinde değil, eş süremlilik içinde ele alınması;

4. Bunun sonucu olarak köken, gelişim, etkileşim vb. türünden art süremsel sorunlara ancak nesnenin elden geldiğince eksiksiz bir çözümlemesi yapıldıktan sonra ve bunların da dizgesel olarak ele alınmalarını sağlayacak yöntemler geliştirilebildiği ölçüde yer verilmesi;

5. Nesnenin 'kendi başına ve kendi kendisi için' incelenmesinin sonucu olarak 'doğaötesel' değil, 'özdekçi' bir tutum izlenmesi;

6. Bu yaklaşımın felsefeye özgü, siyasal ya da sanatsal bir öğretisi değil, tutarlı bir çözümleme yöntemi olmaya yönelmesi, dolayısıyla düşünsel yaklaşımla bir ilgisi bulunmaması."⁴

Yücel'in edebiyat biliminin terimlerine yönelik 'tuhaf' yaklaşımları bir tarafa bırakılsa ve göz ardı edilse bile hepsi de tartışılması gereken ve yorumu muhtaç bu maddelerin elbette edebî metin çözümlemesinde mutlak ve değişmez ilkeler olduğunu söylemek zordur. Bununla birlikte, özellikle Vla-

3 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, s. 176.

4 Tahsin Yücel, *Yapısalcılık*, YKY, İstanbul 1999, s. 13.

demir Propp'un *Masalın Biçimbilimi*'nde⁵ halk masalları için, Todorov'un da Rus biçimcilerinin metinlerini derleyip değerlendirmeye sunduğu ve roman üzerinden bazı çözümlemeler yaptığı *Yazın Kuramı*'nda⁶ yapısalcılık pratiğini geliştirdikleri, edebî metin düzleminde bazı sonuçlara da ulaştıklarını söylemek gerekir.⁷

Diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi edebiyat bilimi de doğa bilimlerinden farklı olarak her durumda sakınlı davranılmayı gerektirir. İçinde istisna taşımayan ve mutlaklık hükümleriyle donatılmış her türden metodoloji bir şekilde tartışılmaya açık hâle gelmektedir. Ancak doğayı, nesneyi ve insanı olduğundan daha yakından ve daha dolaysız kavramayı gerektiren bilimsel çalışmalarda edebiyat biliminin de kendine özgü metodolojiler geliştirmesi, geliştirdiği metodolojilere uygun terimlerden yararlanması arzu edilir. Bu bağlamda edebiyat incelemelerinde yapısal metodolojinin de bir sistem kurduğu ve bu sisteme uygun bir terimler ağı ile o terimlerin gölgesinde neşvünema bulmuş bir formülasyon kurduğu söylenebilir. Bu formülleştirmede yapısalcılık:

1. Yapıyı esas alma
2. Yapıyı oluşturan yüzey kurguyu tanıma
3. Yapıyı tanımlayan derin kurguya ulaşma
4. Derin yapı görünür olduktan sonra yapıya yönelik net bir fikir ortaya koyma
5. Ortaya konmuş olan net fikri kendisinden önceki öteki fikirlerle karşılaştırma ve oradan bütüncül bir fikir elde etme
6. Elde edilmiş bütüncül fikre dair değişmeyen, nesnel bir söyleme varma
7. Edebiyatın her bir meselesine dair ortaya konmuş bulunan nesnel söylemi, edebiyatı oluşturan yan –ikincil- söylemlerle kıyaslamak

5 Vladimir Propp, *Masalın Biçimbilimi-Olağanüstü Masalların Yapısı*, Çeviren: Mehmet Rifat - Sema Rifat, Om Yayınları, İstanbul 2001.

6 Tzvetan Todorov, *Yazın Kuramı-Rus Biçimcilerinin Metinleri*, Çeviren: Mehmet Rifat-Sema Rifat, YKY, İstanbul 1995.

7 Sözün burasında, özellikle Propp'la Todorov'un çalışmalarının yapısalcılık ile olduğu kadar Rus biçimciliği ve onun teorisiyle de ciddi bir bağ teşkil ettiğini ancak bu bağın sadece yapısal çalışmalarının doğasından kaynaklı olmayan, aynı zamanda Rus biçimciliği ile yapısalcı yöntem arasındaki ciddi temaslardan ve ortak özelliklerden kaynaklandığını altını çizerek belirtelim. Her iki anlayış ve yaklaşımın da metni merkeze alan ve onun dışındaki her türlü dolaylı ilişkiyi reddeden bakış açısı bu müştereklerin en önemlisidir. İ. E.

suretiyle edebiyat dünyasının geneline dair bir tanımlamaya ulaşma gibi hepsi de istisna barındıran birtakım yaklaşımlar ileri sürülebilir.

Elbette bu maddelerin hiçbiri tartışılmaz değildir ve elbette yapısalcılığa dair söylenecek, ortaya konacak hükümler sadece burada sıralananlarla sınırlı da değildir. Ancak bütün bilimsel çalışmalarda olduğu gibi gerçeğe giden tek bir yol yoktur ve sizi gerçeğe ulaştıracak yolların sayısı arttıkça ‘gerçek’ olduğundan biraz daha görünür hâle gelecektir. Yapısalcılık yöntemi de bunun istisnası sayılamaz ve yapısalcılık son söz olarak şunu der: “Önce yapı, sonra yapıcı, ardından yapma süreçleri gelir ve yapı yoksa ötekileri niye konuşmalı ki?”